

DEDE KORKUT HİKÂYELERİNDE VAN GÖLÜ HAVZASI SÖZ VARLIĞI

Spoken Assets of Van Lake Region in Dede Korkut Stories

Gönderim Tarihi: 02.11.2018

Kabul Tarihi: 23.11.2018

Doi: 10.31795/baunsobed.493034

Veysi SEVİNÇLİ*

ÖZ: Dede Korkut Hikâyeleri, gerek Türk edebiyatı, gerek Türk dili ve gerekse Türk tarihi bakımından eşsiz bir öneme sahiptir. Onu bu denli başarılı ve önemli kılan, daha başlangıçta sözlü bir edebiyat ürünü iken, neredeyse bütün Türk toplumlarında mutlaka uyulması gereken kanun kitabı ya da yazılı olmadığı hâlde neredeyse tereddütsüz uyulması gereken bir “anayasa” yerine konmuş olmasıdır. Ayrıca okuyucu Türk topluluklarının nerede, nasıl, hangi şartlarda, hangi coğrafyada yaşadıkları hakkında fazlaca bir bilgiye sahip olmasa da, bu hikâyeler sayesinde yeterince bilgi sahibi olmak imkânına ermektedir. Hatta bu toplulukların nasıl yaşadıkları, komşuluk ilişkilerinin neler olduğu; çocuklara, eşlere, yaşlılara; kısaca toplumun her ferdine karşı davranışların nasıl olacağı belirtilirken, obanın örf ve âdetleri hakkında bize çok önemli bilgiler sunulmaktadır. Bununla birlikte, eserde, aile bağlarının sağlamlığına dikkat çekilerek; anne, baba, oğul ve eşler arasında sevgi ve saygıya dayanan düzeyli ilişkilerden örnekler verilmektedir. XV. yüzyılın ortalarında yazıya geçirilmiş olan bu hikâyeler, dildeki Türkçe kelimelerin yoğunluğu bakımından paha biçilmez bir yere sahiptir. Bu eserde kullanılan dil,-bazı ses değişiklikleri bir tarafa bırakılırsa- neredeyse bugün bile Anadolu’da halkın konuştuğu, yabancı dillerden etkilenmemiş, halkın rahatlıkla anladığı saf ve duru bir Türkçedir. Türk edebiyatında, Türk dilinde ve hatta Türk tarihine bu denli köklü bir yere sahip olan böyle bir eserden coğrafyamızın da etkilenmemesi de mümkün değildir. Hatta denebilir ki bu coğrafyada kaybolmaya yüz tutmuş; bilinen ve yaygın anlamlarının yanında yeni anlamlar kazanan kelimeler, bu hikâyelerde o günkü gibi aslı şekilleriyle yaşamaktadır. Dünden bugüne etkileri, bu eserin değerini bir kat daha artırmakta; değerine değer katmaktadır. Böylece Dede Korkut hikâyeleri, Türk topluluklarının geçmişine ışık tuttuğu gibi, geleceklerini de aydınlatacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut, Kültür, Dil, Töre, Gelenek/Görenek.

ABSTRACT: Dede Korkut Stories have a unique importance both in Turkish literature, Turkish language and Turkish history. What makes it so successful and important is that

* Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/Edebiyat Fakültesi/Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/Yeni Türk Dili Anabilim Dalı, vsevinccli@hotmail.com, ORCID ID: orcid.org/0000-0002-2069-7138.

when it was originally an oral literature product, almost all Turkish societies had to be obeyed without any hesitation, the law book that had to be followed, or a literature constitution which had to be followed without hesitation. In addition, while the Turkish communities do not have much information about where, how, in which geography they live, these stories provide enough information. In fact, how these communities live, neighbors relations; children, spouses, the elderly and in short, how to behave against each individual member of the society, while we are given unique information about the customs and customs of oba. However, in the work, drawing attention to the soundness of family ties; examples of relationships based on love and respect between mother, father, son and spouses are given. These stories, written in the middle of the 15th century, have an invaluable place in terms of the density of Turkish words in the language. The language used in this work - if left to some extent as sound changes - is still a pure, clear and clear Turkish, which people in Anatolia are talking about today, not affected by foreign languages and understood easily by the people. It is not possible to not be affected from such a work which has such an important place in Turkish literature, Turkish language and even Turkish history. It may even be said that in this geography, it has been lost; the words, which have new meanings besides their common and common meanings, live in these stories with their original forms as they were today. From yesterday to today, the value of this work is increased. Thus, this work will shed light on the past of the Turkish communities and enlighten their future.

Keywords: Dede Korkut, Culture, Language, Tradition.

GİRİŞ

Toplum içindeki en küçük birlik olan ailenin devamı nasıl ki çocukları ile mümkün ise; milletlerin de devamı, sahip oldukları ve en az çocuklar kadar değerli olan dilleri sayesinde. İnsanlık tarihi çocuklarının olmamasıyla sona eren aileler ve dillerinin yok olmasıyla ortadan kaybolan milletlerle doludur. Türk dili de farklı dönemlerde böyle badireler atlatmışsa da köklü bir geçmiş ve sahip olduğu sağlam bünye sebebiyle her defasında bu badirelerden çıkmayı başarmıştır. Geçmişte Arapçanın Türkçe üzerinde hâkimiyet kurmasına karşılık, daha XI. yüzyılda Kaşgarlı Mahmut, Türk tarihi boyunca en önemli eserlerden biri kabul edilen “*Dîvânü Lügati’t-Türk*” adlı eserini, Türkçeyi korumak ve Araplara Türkçeyi öğretmek maksadıyla yazmıştır. XIII. yüzyılda (1277) Karamanoğlu Mehmet Bey, Türk dilinin geleceği ile ilgili duyduğu endişeden dolayı Türkçeyi resmi dil olarak kabul ederek, “*Bundan böyle; divanda, dergâhta, bargâhta çarşıda meydanda Türk dilinden başka dil konuşulmayacaktır.*” diye ferman çıkarmıştır. Türk diline gönül vermiş büyük Çağatay şairi Ali Şir Nevâî, XV. yüzyılda “*Muhakemetü'l-Lügateyn*” adlı eserini, Türkçenin Farsçadan geri kalan bir dil olmadığı; hatta ondan daha üstün bir dil olduğunu göstermek, kanıtlamak amacıyla yazmıştır.

Birçok batılı devlet ve bilim adamlarınca yirminci yüzyılın dâhisi olarak kabul edilen Mustafa Kemal Atatürk, 12 Temmuz 1932 yılında bugünkü adıyla “*Türk*

Dil Kurumu” (TDK) olan “*Türk Dili Tetkik Cemiyeti*”ni kurmuştur. Bu Kurumun kuruluş amaçları arasında yer alan çalışmalar, Türkçeyi yabancı dillerin boyunduruğundan kurtarmanın yanında; Türk dili alanında daha sonra yapılacak çalışmalara millî bir bakış açısı ve ilmî bir boyut kazandırmak olmuştur. Daha sonra gerçekleştirdiği “*Güneş Dil Teorisi*” bu alandaki çalışmalarına da katkı sağlamıştır.

Yirminci yüzyıla gelince, Atatürk’ün “fikir babam” dediği Ziya Gökalp:

“Türklüğün vicdanı bir,

Dini bir vatanı bir;

Fakat hepsi ayrılır

Olmazsa lisanı bir!” (Ziya Gökalp, 2015: 38-40)

diyerek dillerin milletlerin hayatında ne denli mühim bir yere sahip olduğuna parmak basmıştır.

Konuşma dilinde *lehçe, şive, ağız* (Ergin, 2013: 10) gibi üç ana başlık altında incelenen Türk dilinde “*ağız,*” önemli bir yere sahiptir. Bu sayede diller, kelime zenginliği bakımından önemli mesafeler kat etmiş ve etmeye de devam etmektedir. Çünkü dillerin zenginliği her zaman kurallara bağlı değildir. Bazen kelime yapımında bütün kuralları taşıdığı hâlde toplumun kültürü ve değer yargıları göz önünde bulundurulmadığı için türetilen kelimelerin dilde yaşama şansı olmazken, galat olduğu hâlde toplum içinden çıkan, halkın kullandığı kelimelerin yaşamaları mümkün olmuştur. Anadolu Ağızları içerisinde Doğu Grubu Ağızlarının I. Alt Grubunda yer alan (Karahana,1996: 70) Van Gölü Havzası ağızları Dede Korkut Hikâyelerinin söz varlığını yaşatmak bakımından dikkat çekici özelliğe sahiptir.

Edebiyat tarihimizde “*destanların tacı*” kabul edilen bu hikâyeler, Türk dili, kültürü ve tarihi bakımından büyük önem arz etmektedir. Üzerinde, bugüne kadar başta makale, sempozyum, bilgi şöleni, inceleme ve kitap olmak üzere sayısız çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar, eserin millet nezdinde ne kadar değerli olduğunun açık göstergesidir. Destanî Oğuz Hikâyeleri mecmuası kabul edilen Dede Korkut Hikâyelerinin bugüne kadar tespit edilen biri Vatikan’da bir diğeri Dresden’de olmak üzere iki nüshası bulunmaktadır. Milleti meydana getiren her kademe ve yapıda insanların rahatlıkla okuyabileceği Dede Korkut Hikâyelerinin Vatikan nüshasında altı, Dresden nüshasında ise on iki hikâye yer almaktadır.

Söz konusu Dede Korkut Hikâyeleri, -tamamen manzum olmasının dışında- millî destanın bütün özelliklerini taşır (*yazarının millet olması, içinde anlatılanların milletin hayatı olması, büyük bir kahramanlık hikâyesi olması, mükemmel bir*

coşkunluk taşıması, tabiat unsurlarının ön planda olması, eserde hayvanların önemli bir yer işgal etmesi, hızlı bir hayat tarzının hüküm sürmesi, tarihle alakalı olması, coğrafyaya sahip olması, büyük bir manzum eser olması, hikâyenin bir kahraman etrafında dönmesi gibi). Bu esere gerek işlediği konular, gerek düz yazıdaki secili söyleyiş ve gerekse coşkulu anlatış tarzı dolayısıyla “destanî hikâye” demek de mümkündür.

Türk Edebiyatı Tarihi'nin önemli bilim insanlarından biri kabul edilen Fuat Köprülü'nün derslerinde söylediği “bütün Türk edebiyatını terazinin bir gözüne, Dede Korkut'u öbür gözüne koysanız, yine Dede Korkut ağır basar!” (Ergin, 1971: X) der. Esmâ Şimşek, hikâyeleri kısaca değerlendirmesinde de “*Dede Korkut Hikâyeleri her okunduğunda zihinlerde yeni ufuklar açan bir kutu gibidir*” görüşünü dillendirmektedir ki bu son derece yerinde bir tespittir. (Şimşek, 1999:321).

Hikâyeler, Eski Anadolu Türkçesi döneminde (XIII. XV. yüzyıl); muhtemelen XV. yüzyılın ikinci yarısında yazıya geçirilmiştir. Bu yüzyıllar, denebilir ki yabancı unsurlar bakımından Türkçenin en temiz dönemidir (Ergin, 2013: 17). Bu dönemde çok büyük ilim adamı, şair ve yazarlar yetişmiş; çok önemli eserler meydana getirilmiştir. Sevinmeli mi üzölmeli bilinmez ama bizde hikâyelerin yazıya geçirilişinin üzerinden daha altı asır geçmiş iken, “*Azerbaycan'da 1300, Türkmənistan'da 1500 yıllığı kutlanıyor.*” (Ercilasun, 1999: 157). Hak ettiği değeri gecikmeli de olsa elde eden Hikâyelerin toplumun bütün kesiminde son derece sevilip, benimsenmesi; her okunuşta okuyucunun kendisini hikâyenin içinde bulması; kendisini bir kahramanla özdeşleştirmesidir. Kahramanlarda da çok büyük hasletler bulunmakla birlikte; bunların gereklerini eksiksiz yerine getirmek de töre gereğidir. Bilmeden de olsa yapması gerekenleri yerine getirmemek, kişiyi kahraman olsalar dahi toplumun dışına itmekte gerektiğinde hakarete maruz bırakmaktadır. Yerine getirilmesi gereken güzel hasletler de vardır. Bunlar arasında *yiğitlik* ve *cömertlik* başta gelir. Bu kavramlar, hikâyede “*kılıç*” ve *sofra*” sözleriyle sembolize edilmektedir (Duymaz: 1999:110).

Bu hikâyelerde kullanılan dil, yazıya geçirildiği XV. yüzyıl Türkçesini yansıtmamasına rağmen, çok küçük ses değişiklikleri ve unutulmaya yüz tutmuş bazı ekler (-*IsAr*, -*AsI* vb.) dışında Türkiye Türkçesi ile büyük paralellikler göstermektedir. Makalemizde, Dede Korkut Hikâyeleri'nde geçen ve bugün yaygın olarak kullanılan kelimelere değil, nadir olarak Van Gölü çevresindeki il ve ilçelerde kullanılan ve unutulmaya yüz tutmuş kelimelere yer verdik.

Burada yer alan kelimeler –amanat kelimesi hariç- Türkçe kökenli kelimelerdir. Emanet kelimesi de gerileyici ünlü benzeşmesi yoluyla büyük ünlü uyumuna uymuştur.

Dede Korkut hikâyelerinin üslûbunda yer alan sadelik, akıcılık ve samimiyet sadece içerikte kalmaz. Eserde Türk dilinin kurallarına sıkı bir bağlılık görülür. Türkçenin en genel geçer kuralı olan büyük ünlü uyumun sağlanması yoluyla Türkçenin ahenginin sağlandığı pek çok kelime yer alır (Korkmaz, 2005: 24).

acıık: İnat, kızma, hiddetlenme

Kelime, hikâyede 7 (yedi) kez kullanılmıştır.

“bunlar böyle idicek Pay Püre Bigün açığı tutdı, bezirganlara aydur.” (Ergin, 1997a: 120).

Bu kelime, Van, Adilcevaz ve Ahlat ağzında kullanılmaktadır. Özellikle çocuklar için *“acıık etti yemek yemiyor, acık etti gelmiyor”*; gelinler için *“acıık etti babasının evine döndü”* gibi ifadelerde yer alır. (Sarıca, 2006: 18; Ertekinnoğlu, 2017: 196).

ağıl: Yazın küçük baş hayvanların bırakıldığı yer, ağıl

Bu kelime hikâyede 3 (üç) kez kullanılmıştır.

“arkasını urup berk ağılın ardın söken” (Ergin, 1997a: 101).

Kelime, Van Gölü çevresinde yer alan il ve ilçelerin tamamında (Bitlis, Adilcevaz, Ahlat, Tatvan, Van, Erciş, Gevaş) kullanılmaktadır.

al: Hile

Kelime, hikâyede 1(bir) kez kullanılmıştır.

“Nâmerd tayın al eylemiş okıyuban bizi aldılar.” (Ergin, 1997a: 249).

Adilcevaz yöresinde *“sana al fel ediyor”* şeklinde bir kullanışa sahiptir.

alaca: Alaca, alaca bulaca, karışık renk

Kelime, hikâyelerde 11(on bir) defa kullanılmıştır.

“Alaca atlu Şöklı Melik katı pusmuş” (Ergin, 1997a: 220).

Adilcevaz, Ahlat ve Erciş yöresinde *“alaca bulaca olmuş”* gibi ifadelerde kullanılmaktadır. (Sarıca, 2006: 20).

alçak: Alçak yer, düşük mevki

Kelime, metinde 4(dört) kez kullanılmıştır

“alçak yirde yapılpudur Tanrı ivi Mekke görkli” (Ergin,1997a:11-13), *“Bayındır Han benüm ne eksikliğim gördi, kılıcımdan mı gördi suframdan mı gördi, benden alçak kişileri ağ otağa, kızıl otağa kondurdı, benüm suçum ne oldı kim kara otağ kondurdı didi”* (Ergin, 1997a: 79).

Van Gölü çevresindeki il ve ilçelerde kullanılmaktadır. Adilcevaz ve Ahlat'ta *“alçaktan düşmek, alçak yerde oturmak, alçaktan düşmek”* ibarelerinde kullanılır. (Öztürk, 2001:217).

amanat: Emanet, birine alınmak üzere bırakılan şey

Bu kelimeye hikâyede 5(beş) kez rastlanmaktadır.

“Peri kızı kanat urup uçdı, aydur: Çoban yıl tamam olıçak mende amanatun var gel al.” (Ergin, 1997a: 207).

Adilcevaz ve Ahlat ağzında ve özellikle amansız hastalığa yakalanan insanların kendileri için *“Allah amanatını alsa da kurtulsak”* kargışında kullanılır. (Öztürk,2001:217; Sarıca, 2006: 21; Ertekinoglu, 2017: 204).

apar-:Götürmek

Kelime hikâyede 2(iki) kez kullanılmıştır.

“mere niye ağlarsız, biz bunu tanımazuz adaklısuna aparun o yahşi bilür” (Ergin, 1997a: 132)

Doğu Oğuzcası'nın bir kolu olan Azeri Türkçesi'nde yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu dilin etkisiyle Van, Adilcevaz, Ahlat, Erciş ve Özalp ağzında *“bir şey aparmak/aparmamak; aparılmak”* şeklinde kullanılır. (Öztürk,2001:218; Sarıca, 2006: 22; Ertekinoglu, 2017: 206).

'arsuz: Arsız, yaramaz, utanmaz kişi

Bu kelime metinde 3(üç) kez kullanılmıştır. Arapça kökenli bir kelimedir.

Oğuzun 'arsuzı Türkmenün delüsine “benzer” (Ergin, 1997a: 223).

Çevre il ve ilçelerde genellikle insanlar için *“çocukta hiç ar kalmamış, çok arsızlaşmış”* gibi ifadelerle kullanılır.

banla-: Ezan okumak, bağırarak

Bu kelime, Dede Korkut'ta 3(üç) kez kullanılmıştır.

“Minarada banlayanda fakı görkli.” (Ergin, 1997a: 74).

“Minarede banlıyanda fakı görkli.” (Schmiede, 2009:19)

Van Gölü çevresinde genellikle horozlar için kullanılır. Sabah ezanının habercisi horozların banlamasıdır. Horozlar banladığı zaman sabah olmuş ya da olmak üzeredir. (Sarıca, 2006: 26; Ertekinoglu, 2017: 215).

batman: Altı okkalık ya da sekiz kiloluk ağırlık ölçüsü

Kelimeye hikâyede 6(altı) kez rastlanmaktadır.

“Tanrı ta'ala bize bir batman oğul virmez nedendir.” (Ergin, 1997a: 80).

Adilcevaz ve Van ağzında rastlanmaktadır. Hatta bazı ailelere *“yarım batman”* şeklinde soy isim dahi olmuştur.

bazlamaç: Bazlamaç yağlı ekmek

Kelimeye Dede Korkut'ta 1(bir) kez rastlanmaktadır.

"sabadança yirinden örü turur, elin yüzün yumadın tokuz bazlamaç ilen bir külek yoğurd gözler, toyınca tıka basa yir." (Ergin, 1997a: 76).

Çevre il, ilçe ve köylerde yaygın olarak kullanılan bu kelime tek "m"li olarak "bazlamaç" olarak kullanılır. Tandırda veya saç üzerinde pişirilen bir ekmek çeşidi. (Sarıca, 2006: 28)

bek: Sağlam, koyu

Kelimeye metinde 4(dört) kez rastlanmaktadır.

"Senün için egni bek demür tonum saklar idüm." (Ergin, 1997a: 158).

Çevre ağızlarında yaygın olarak kullanılan bu kelime, genellikle "b/p" değişimine uğrayarak "p" şeklinde kullanılmaktadır. *"Bu ayran, bu çorba çok pek olmuş"* gibi.

bele-:Belemek, kundak sarmak, kundaklamak

Kelimeye hikâyede 2(iki) kez rastlanmaktadır.

"Tolması altun bişikde beledüğüm oğul." (Ergin, 1997a: 106).

Adilcevaz, Ahlat ve Erciş ağızında sıkça kullanılmaktadır. (Sarıca, 2006: 29; Ertekinoglu, 2017: 220).

berk: Berk, kuvvetli, sağlam, sıkı

Kelimeye metinlerde 8(sekiz) kez rastlanmaktadır.

"Arkasını urup berk ağılun ardın söken" (Ergin, 1997a: 101).

Çevre ağızlarda bu kelime genellikle "b/p" değişimine uğrayarak "p"li olarak "perk" şeklinde telaffuz edilmektedir. (Sarıca, 2006: 30).

bit-: Yeşermek, ot bitmek

Hikâyede bu kelimeye 8(sekiz) kez kullanılmıştır.

"Biter senün otlarun Kazılık Tağı" (Ergin, 1997a: 89).

Bu kelime Adilcevaz ve Ahlat ağızında bilinen anlamlarının yanında, kısa boylu insanlar için *"alaylı bir ifade"* olarak kullanılır. (Ertekinoglu, 2017: 196).

bögür-: Böğürmek, böğüre böğüre ağlamak, bağıra bağıra ağlamak

Bu kelime hikâyede 4(dört) kez kullanılmaktadır.

"Kadın ana karşum alup ne böğürürsin." (Ergin, 1997a: 108).

Çevre ağızlarında ve özellikle de Van, Adilcevaz, Ahlat ve Erciş ağızlarında sıkça rastlanmaktadır.(Sarıca, 2006: 34).

börk: başlık

Bu kelimeye metinde 2(iki) kez rastlanmaktadır.

"Big yigit baş esen olsa börk bulunmaz-mı olur" (Ergin, 1997a: 194).

Van, Adilcevaz ve Ahlat ağzından *"börkünü başından atmak"* şeklinde rastlanmaktadır.(Sarıca, 2006: 34).

buğa: Boğa, damızlık erkek hayvan

Hikâyede yaygın olarak kullanılan kelimelerdendir. Toplam 45(kırk beş) kez kullanılmıştır.

"Meger hanum Bayındır hanun bir buğası var-idi" (Ergin, 1997a: 81).

Bu kelime yöre ağzında, özellikle Adilcevaz ve Ahlat ağzında hikâyelerde kullanılan şekliyle yaşamaktadır.

buynuz: Boynuz

Bu kelimeye metinde 11(on bir) kez rastlanmaktadır.

"Ol buğa katı kaşa buynuz ursa un gibi ügüdüdü." (Ergin, 1997a: 81).

Adilcevaz,Ahlat ve Erciş ağzlarında, hikâyelerde kullanılan şekliyle yaşamaktadır. (Öztürk, 2001:222; Sarıca, 2006: 18; Ertekinoglu, 2017: 231).

çal-: Vurmak, Çalmak

Hikâyelerde nadir olarak görülen kelimelerden olup, sadece 1(bir) kez kullanılmıştır.

"Acı tırnak al yüzine çalar-mısın" (Ergin, 1997a: 181).

Adilcevaz ve Ahlat ağzında vurmak *"yere çalmak"* şeklindeki birleşik yapıda yaşamaktadır. (Ertekinoglu, 2017: 237).

çap-: Koşmak, koşturmak

Dede Korkut'ta sıkça kullanılan kelimelerdendir. Toplam 37(otuz yedi) kez yer almıştır.

"Çapdı anasının ivine geldi." (Ergin, 1997a: 226).

Van, Erciş, Adilcevaz ve Ahlat ağzında *"koşmak, hızlı gitmek"* anlamında yaşamaktadır. (Sarıca, 2006: 18).

çigin: Omuz

Bu kelimeye metinde 5(beş) kez rastlanmaktadır.

"Egnimdeki demür tonum çignüm kısar." (Ergin, 1997a: 222).

Bu kelimeye Van, Erciş, Adilcevaz ve Ahlat ağzında rastlanmaktadır.(Ertekinoglu, 2017: 242).

daya: Dadı, sütanne

Bu kelimeye metinde 6(altı) kez rastlanmaktadır.

“Allah Ta’ala bir ‘ayal virdi: Hatunı hamile oldı bir niçe müddetden sonra bir oğlan toğurdi. Oğlançuğımı dayalara saklatdı” (Ergin, 1997a: 81).

Bu kelimenin aslı “taya” (sütanne) olup, Farsçaya “daya” olarak geçmiştir. Van ağzında “d/t” değişikliği ile “daye” (anne) şeklinde kullanılmaktadır.

diril-: Toplanmak

Hikâyelerde 9(dokuz) kez kullanılmıştır.

“Gördi kim bir derenün içinde toz gâh dirilür gâh tağılur” (Ergin, 1997a: 195).

Bu kelime çevredeki il ve ilçelerde “dermek” (toplamak) şeklinde kullanılmaktadır.

dülbend: Tülbent, boyuna bağlanan ince beyaz kumaş

Bu kelimeye hikâyede 3(üç) kez rastlanmaktadır.

“Kırk yiğidine dülbend saldı el eyledi.” (Ergin, 1997a: 94).

Bu kelime yöre ağzında, özellikle Ahlat’ta “d/t” değişimi ile “tülbent” şeklinde daha yaygın olarak kullanılmaktadır. (Ertekinoglu, 2017: 409).

emçek: Meme

Bu kelime, metinlerde 3(üç kez) kullanılmıştır.

“Oğlanun anası emçeğin bir sıkdı südi gelmedi, iki sıkdı südi gelmedi.” (Ergin, 1997: 90).

Bu kelime Adilcevaz ağzında “emçeğimin biri gan biri irin ola” şeklindeki bir kargışta yaşamaktadır. (Sevinçli, 2015: 110).

enük: Et yiyen hayvan yavrusu

Kelimeye 3(üç) yerde rastlanmaktadır.

“Aslan enügi yine aslandur.” (Ergin, 1997a: 219).

Çevre ağzında “ü/i” ünlüsünü değişimi ile enik şeklinde ve genellikle “it eniği” gibi hakaretamiz söylemlerde rastlanır. (Sarıca, 2006: 57).

gedil-: kesici şeylerin ağzını körelmesi, kırılıp körleşmek

Bu kelime, Dede Korkut’ta 5(beş) kez kullanılmıştır.

“Çalışanda öz kılıcın gedilmesin” (Ergin, 1997a: 90).

Yörede bu kelime, “ged” isim kökünden türetilen “gedleşmek” (körelmek, çalışamaz durumda olmak) “bıçağın ucu gedleşmiş kesmiyor, tırpanın ucu gedleşmiş biçmiyor” şeklinde yaşamaktadır.

gızıl-da- Vızıldamak, İnce ağlamaklı ses çıkarmak

Hikâyelerde sadece 1(bir) kez kullanılmıştır.

"Mancılığı ağır taşdan gızıldayup katı inen" (Ergin, 1997a: 192).

Bu kelime vızıldamak anlamında olmasına rağmen, yansıma olarak Adilcevaz ve Ahlat ağzında *"hastaların özellikle uyuma anında çıkarmış oldukları iniltili sesler"* anlamında kullanılmaktadır.

gor: Mezar

Dede Korkut'ta 2(iki) kez kullanılmıştır.

"Karşu yatan ala taşları"

Senden sonra men neylerem

Yaylar olsam menüm gorum olsun" (Ergin, 1997a: 167).

Bu kelime Adilcevaz ağzındaki kargışlarda yaşamaktadır (Sarıca, 2006: 18; Sevinçli,2015:112)

göger-: Yeşermek, yeşillenmek

Hikâyelerde sadece 1(bir) kez kullanılmıştır.

"Tal budağın kurmuş-idi yeşerüp gögerdi ahır." (Ergin, 1997a: 227).

Van, ayrıca Adilcevaz ağzında bu kelimedden "yeşermek" anlamında gögermek kelimesi türetilmiştir ve yaygın olarak da yaşamaktadır. (Öztürk,2001:231, Sarıca, 2006: 18).

Bu kelime Adilcevaz ve Ahlat ağzında hikâyedeki şekilde ve aynı anlamda kullanılıyor. (Öztürk, 2001: 231- Sarıca, 2006: 18 - Ertekinöğlü, 2017: 288).

gögerçin: Güvercin

Bu kelime metinde 3(üç) kez kullanılmıştır.

"Azrâ'il bir gögerçin oldı, pencereden uçdı gitdi" (Ergin, 1997a: 179).

Bu kelime Van, Adilcevaz ağzında hikâyedeki söyleyişi olan "gögerçin" şeklinde kullanılmıştır. (Sarıca, 2006: 70; Ertekinöğlü, 2017: 288).

gök: Yeşil, mavi, gök renginde

Bu kelime metinde 15(on beş) defa kullanılmıştır.

Gök bidevisin tutdırdı, Kazan bigün karındaşı Kara Göne bindi." (Ergin,1997a:96).

Van ağzında mavi anlamında kullanılmaktadır.(Sarıca, 2006: 18).

gön: Deri

Bu kelime 2 (iki) kez kullanılmıştır.

“Ağça sazlar içinde saru gönler görüben taylar basan.” (Ergin, 1997a: 226).

Adilcevaz ağzında hikâyedeki şekliyle kullanılmaktadır.

havlu: avlu

Dede Korkut'ta sadece 1 (bir) defa kullanılmıştır.

“Bu havluya toldurup Oğuz yiğitlerin bunu tam itmiş-idi.” (Ergin, 1997a: 225).

Bu kelime Adilcevaz ağzında hikâyedeki söyleyişi olan “havlu” şeklinde kullanılmıştır. Ayrıca Van ağzında “havli” şekli vardır. (Sarıca, 2006: 75).

İti: Keskin, sert, keskinlik, sertlik

Bu kelime, hikâyelerde 4(dört) kez kullanılmıştır.

“Ol nâmerdler bir yirde konmuşlar idi al şarabun itisinden içerler-idi” (Ergin, 1997a:91).

Van, Erciş ağzında kullanılmaktadır. Ayrıca Adilcevaz ağzında bu kelime-den “ititmek” (keskinleştirmek) fiili türetilmiştir. (Sarıca, 2006: 83).

kahınç: Kakinç, başa kakılan, başa kakılan ayıp

Hikâyelerde sadece 2(iki) kez kullanılmıştır.

“Başıma kakinç yüzüme tohınç derler idi.” (Ergin, 1997a: 123).

Bu kelime yörede “başa kakma, başına kakinç olma” şeklinde Van, Adilcevaz, ve Erciş ağzında kullanılır. (Sarıca, 2006: 84).

karkış: Kargış, beddua

Kelime metinlerde 2(iki) defa kullanılmıştır.

“Ol zamanda biglerün alkışu alkış, kargışu kargış idi.” (Ergin, 1997a: 117).

Adicevaz, Ahlat ve Erciş yöresinde kullanılmaktadır. (Sevinçli, 2015:9; Sarıca, 2006: 85).

kolan: Eğeri karın altından bağlayan kayış

Kelime hikâyelerde 1(bir) kez kullanılmıştır.

“Kafirün arhasına eyer saldı, ağzına uyan urdı, kolanını çekdi.” (Ergin, 1997a:234).

Bu kelime Adilcevaz ve Ahlat ağzında yaşamaktadır.

konşu: Komşu

Kelime Dede Korkut'ta 3(üç) defa kullanılmıştır.

"Konşu hakkı Tanrı hakkı" (Ergin, 1997a: 77).

Bu kelime Van Gölü havzasındaki il ve ilçelerde "konşu, konşu, komşu" şeklinde kullanılır.(Ertekinoğlu, 2017: 196).

könlek: Gömlek

Kelime, hikâyelerde 1(bir) kez kullanılmıştır.

"Vardı könleği kana kuna baturdı, Bayındur Hanun önine götürüp bıraktı." (Ergin, 1997:132).

Könlek kelimesi "k/g" değişmesine uğrayarak, "gömlek"; "n/y" değişmesine uğrayarak, "köynek" olmuş ve yörede bu şekliyle kullanılmaktadır. Van ağızında (Sarıca, 2006: 96).

kuskun: Kuskun, eyeri kuyruk altına bağlayan kayış, bağ

Kelime, Dede Korkut'ta sadece bir kez kullanılmıştır.

"Alplar içinde bizi kuskunumuzdan balçığa baturdı." (Ergin, 1997a: 217).

Van ağızında yaşamaktadır. Ayrıca bir yöreye "Kuskunkıran" diye adını vermiştir.

ögeç: İki yaşına girmiş koyun

Kelime, Dede Korkut'ta 3(üç) kez kullanılmıştır.

"Altmış ögeç derisinden kırk eylese topuklarını örtmeyen." (Ergin, 1997a:113).

Bu kelime yöre ağızlarında özellikle Adilcevaz ve Ahlat ağızlarında kullanılmaktadır.(Sarıca, 2006: 110).

pürçek: Saç, alına ve şakağa sarkan saç, baş örtüsünün altından ve şakaklardan çıkan ve görünen saç.

Kelime, hikâyelerde 17(on yedi) defa kullanılmıştır.

"Ağ pürçekli anan yiri behişt olsun."

Adilcevaz ağızında "saçını, pürçeğini yonmak" şeklinde kullanılır.

sakla-: Beslemek, besleyip bakmak

Kelime, hikâyelerde 2(iki) kez kullanılmıştır.

"Yad oğlu saklamağıla oğul olmaz." (Ergin, 1997a: 73).

"Oğlançuğı dayalara virdi saklatdı." (Ergin, 1997a: 81).

Saklamak kelimesinin yaygın anlamı, bir nesnenin görünmesine engel olmak, koruma amaçlı gizlemek, gizli tutmak vb. Van Gölü çevresindeki il

ve ilçelerde “birini, bir hayvanı beslemek” anlamlarına da gelmektedir. Kelimenin *saklamak* şekli vardır (Sarıca, 2006: 117; Ertekinöğlü, 2017: 376).

sanç-:Saçmak, saplamak, sokmak, bir nesneye bir şey batırmak.

Bu kelime, Dede Korkut’ta 8(sekiz) kelime kullanılmıştır.

“Kazan oğlu Uruzı habisten çıkarun, boğazundan urgan-ile asun, iki talusından çengele sançun.”

Van, Bitlis, Adilcevaz ve Ahlat ağzında hâlâ yaşamaktadır. (Sarıca, 2006: 117; Ertekinöğlü, 2017: 377).

talu: Kürek kemiği, sırtın bir yanı, sırt, arka

Kelime, metinlerde 3(üç) kez kullanılmıştır.

“Oğlanı iki talusunun ortasında urup çakdı, yıkdı.” (Ergin, 1997a: 86).

Adilcevaz ağzında “t/d” değişikliği ile “iki dallının ortasından vurulasan” kargışında yaşamaktadır.(Sevinçli, 2015: 115).

tavla: Kürek kemiği, sırtın bir yanı, sırt, arka

Hikâyede 36(otuz altı) kez kullanılmıştır.

“taola taola şahbaz atlarını bindiler” (Ergin, 1997a: 96).

Van ve Ahlat ağzında yaşamaktadır. (Sarıca, 2006: 128; Ertekinöğlü, 2017: 399).

terki: Eyerin arka tarafı, ata binenin oturduğu yerin arkası

Kelime, Dede Korkut’ta 2(iki) defa kullanılmıştır.

“Kara başın terkiye asayın mı?” (Ergin, 1997a: 195).

Van Gölü çevresindeki il ve ilçe ağzlarında yaşamaktadır. (Öztürk, 2001:260; Sarıca, 2006: 130; Ertekinöğlü, 2017: 402).

toklu: Bir yaşındaki kuzu

Kelime, hikâyelerde 5(beş) kez kullanılmıştır.

“Semüz koyun aruk toklu bayırda kalsa kurt gelüp yimez-idi” (Ergin,1997a: 110).

Bölge ağzındaki kullanımında “k/h” değişimi vardır. Van, Adicevaz, Ahlat ve Erciş ağzında yaşamaktadır.(Öztürk, 2001:261; Sarıca, 2006: 133; Ertekinöğlü, 2017: 196).

toy: Düşün, büyük ziyafet, şölen

Kelime, metinde 6(altı) kez kullanılmıştır.

“Kırk gün kırk gice yoy düşün eylediler” (Ergin, 1997a: 138).

Van, Bitlis, Tatvan, Adicevaz, Ahlat, ve Erciş ağzında yaşamaktadır. (Öztürk, 2001:262; Sarıca, 2006: 133; Ertekinöğlü, 2017: 196).

yaşmak: Gözleri dışarıda bırakan ince yüz örtüsü

Eserde nadir kullanılan kelimelerden biridir. Sadece 1(bir) kez kullanılmıştır.

“Ere varaldan berü dahu karnum toymadı yüzüm gülmedi, ayağum paşmak yüzüm yaşmak görmedi.” (Ergin, 1997a: 76).

Adilcevaz, Ahlat ve Van ağzında yaşayan bu kelimedden *“yaşmak tutmak”* deyimini meydana getirilmiştir.(Sarıca, 2006: 140; Ertekinoglu, 2017: 423).

yırğa- : Irgalamak, sallamak

Hikâyelerde sadece 1(bir) kez kullanılmıştır.

“Ağ kavağın budağından yırğayuban kiçmişsin.” (Ergin, 1997: 144).

Van, Adilcevaz, Ahlat ve Erciş ağzında kullanılmaktadır. Van ağzında *“r/l”* değişikliği ile *“yılgalamak”* şekli vardır.(Sarıca, 2006: 142).

SONUÇ

Türk Edebiyatında önemli bir yere sahip olan Dede Korkut Hikâyelerinde kullanılan kelimeler, bugün için Anadolu Ağızlarında neredeyse tamamı canlı bir şekilde yaşamaktadır. Ancak Türk dilinin dönemleri arasında, bazen yüzyılları da içine alacak kadar uzun süren zaman farkı ve dış etkilerden kaynaklanan sebeplerden dolayı, zaman zaman küçük ses değişiklikleri, kendisini göstermektedir. Ayrıca o dönem için, konuşma ve yazı dilinde yaygın olarak kullanılan kelimelerin birinci anlamları, günümüzde söylenmeye söylenmeye ikinci, hatta üçüncü dereceye (Saklamak: Beslemek, Acık: İnat, Emçek: Meme) kaymıştır. Bölge ağzında kaybolmaya yüz tutmuş bu kelimeleri derlemek suretiyle Türkçedeki kelime dağarcığının zenginleşmesine katkı sağlama arzusu güdülmüştür.

Her okunduğunda açılan farklı bir pencere, yapılan her yorumda farklı bir bakış açısına sahip olan ve de *“destanların tacı”* kabul edilen bu eser, Van Gölü havzasında kullanılan ağızlara ışık tuttuğu gibi, koca bir çınarın kolları olarak düşündüğümüz diğer bölgelere ait ağızlara da katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Duymaz, A. (1999). “Dede Korkut Kitabında Alpların Eğitim ve Geçiş Törenleri”, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni*. Ankara. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s.109-122.
- Ercilasun, A.B. (1999). “Dede Korkut’taki Olayların Zamanı”. *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni*. Ankara. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s.157-160.
- Ergin, M. (1971). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul. 1001 Temel Eser, Milli Eğitim Basımevi.
- Ergin, M. (1997a). *Dede Korkut Kitabı I*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, M. (1997b). *Dede Korkut Kitabı II*. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, M. (2013). *Türk Dil Bilgisi*. Ankara. Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.
- Ertekinoğlu, S. (2017). *Ahlat Ağzı Söz Varlığı*. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gökyay, O.Ş. (2000). *Dem Korkudun Kitabı*. İstanbul. M.E.B. Basımevi.
- Karahan L. (1996). *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz Z. (1981). *Dede Korkut Hikâyelerinin Eski Osmanlı Metinleri Arasındaki Yeri*. Milli Kültür, C. III / 4, 23-25.
- Öztürk, İ. (2001). *Adicevaz Ağzı (Metin-İnceleme-Sözlük)*. Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- Sarıca, B. (2006). *Van Gölü Çevresi Ağızları*. Ankara. Atlas Yayınları.
- Schmiede, H. A. (2009) *Kitab-ı Dem Korkut (Destanlarının Dresden Nüshası)*. Ankara. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sevinçli, V. (2015). “Türk Kültüründe Alkış/Kargış ve Adilcevaz Örneği”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 52, 97-125.
- Şimşek, E. (1999). “Beybörek Hikâyesinin Türk Dil Kurumu’nda Bulunan Yazma Nüshası Üzerine”. *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni*. Ankara. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s. 321-334.
- Türk Dil Kurumu .(1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara. TDK.
- Türk Dil Kurumu. (1993). *Derlemeler Sözlüğü* (2.bs.). Ankara. TDK.
- Türk Dil Kurumu. (1998). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ziya Gökalp (2015). *Yeni Hayat*. Haz. Salim Çonoğlu, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

